

mestall

any XXVI
núm. 55
juny 2024

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

ENTRE GUERRES: UN IMPULS ADDICIONAL A LA TRANSCRIPCIÓ AUTOMÀTICA DE L'OFICI D'HIPOTEQUES DE GIRONA

La Xarxa Vives d'Universitats ha concedit recentment a l'Associació d'Història Rural i al Centre de Recerca d'Història Rural (CRHR) de la Universitat de Girona un ajut per continuar avançant en el procés de transcripció dels llibres de l'Ofici d'Hipoteques de Girona. La Xarxa Vives és una associació d'universitats públiques i privades dels territoris de parla catalana, que té un seguit de programes d'actuació (alguns dels més coneguts probablement siguin la lliga de debats universitaris o el programa d'intercanvi DRAC), entre els quals també hi ha la convocatòria d'uns ajuts a la recerca local que porten el nom de Creu Casas Sicart, la primera dona de l'Estat espanyol que va ser catedràtica de botànica. Aquests ajuts tenen com a objectiu promoure projectes de recerca que incorporin transferència de coneixement i que, d'una manera o altra, estiguin vinculats tant a investigadors universitaris (PDI) com a centres de recerca local i comarcal —una oportunitat ben escaient.

En la darrera convocatòria, tancada l'abril d'enguany, l'AHR i el CRHR hi vam presentar un projecte titulat *Entre guerres. Transcripció automàtica de l'Ofici d'Hipoteques de Girona del període 1797-1800*. Aquest projecte s'inscriu dins el programa més ampli de transcripció de l'Ofici d'Hipoteques gironí entre 1768 i 1805, que està portant a terme el CRHR amb el suport i col·laboració de l'Associació. *Entre guerres* posa el focus en els llibres corresponents als anys posteriors a la Guerra Gran, concretament entre 1797 i 1800,

període per al qual s'estimen uns 13.500 documents. L'ajut bàsicament ens permetrà finançar la revisió de la primera part del procés de transcripció (la detecció de les regions de text o de layout), que és on estem tenint majors dificultats. També ens ha d'esperonar a analitzar l'impacte i les conseqüències socials dels esdeveniments bèl·lics del període, especialment de la Guerra Gran (1793-1795) atès l'impacte que tingué sobre territori gironí. En aquest sentit, la documentació obtinguda tindrà molt interès per estudiar fins a quin punt algunes de les dinàmiques de transformació social observades fins als moments previs a 1793 van veure's alentides, frenades o, fins i tot, revertides per la situació creada per la guerra de la Convenció i, addicionalment, pel bloqueig comercial que comportà la primera guerra anglo-espanyola (1796-1802).

Totes les transcripcions s'integraran a **Arxiversa** (arxiversa.udg.edu), la plataforma col·laborativa dissenyada tant per accedir a la col·lecció com per col·laborar a la seva correcció i millora. Aprofitem l'ocasió per informar que, després d'algunes dificultats tècniques, **Arxiversa** ja està a punt i que aquest mes de juny començarem la campanya de difusió per animar a investigadors i interessats a donar-s'hi d'alta, explorar els documents i contribuir a esmenar les transcripcions. Si hi esteu interessats, escriviu un missatge de correu electrònic a arxiversa@udg.edu.

La Redacció ■

SUMARI

Portada

Entre guerres: un impuls addicional a la transcripció automàtica de l'Ofici d'Hipoteques de Girona

Associació

Sortida de Franciac a Riudellots de la Selva, resseguint el camí ral entre Girona i Hostalric

Recercat 2024 a Sabadell

Notes en guaret

El govern del mas. Comentari a un document excepcional

Llibres

Ernest Costa Savoia, *Sant Aniol d'Aguja. Valls, cims i gent del Pirineu d'entre el Vallespir i la Garrotxa*

Josep Santesmases Ollé, *Monverd, el primer planeta*

Mario Zucchitello, *La vila de Tossa a mitjans de segle XVIII segons el capbreu de 1739-1741*

Recerques

Nil Coma Sala, *La diferenciació social pagesa: desintegració patrimonial i descens social (Foixà, primera meitat del segle XVII)*

Agenda

■ notes en guaret

El govern del mas. Comentari a un document excepcional

El 1933 el prevere i historiador Fortià Solà va publicar un recull d'anècdotes, poesies i dades històriques referides a l'antic territori jurisdiccional del castell de Cabrera en un llibre titulat *El Cabrerès*. Es tracta d'un llibre poc apreciat dins l'obra de Fortià Solà perquè va ser concebut com a *llibre de lectura per als nois de l'escola parroquial de Cantonigròs*, més que com a obra de caràcter històric. Conté, però, la transcripció íntegra d'un document que té gran interès per als historiadors del món rural: el *Plan general de govern econòmic y moral per la casa de Casellas*, de 1832.

Que jo sàpiga, el document en qüestió només ha estat utilitzat per tres autors, a banda de qui signa. Quirze Parés Ganyet el va replicar, sense gaire més comentaris, dins el seu detallat estudi sobre *La despoblació rural i les masies del Collsacabra*, publicat el 1985 i reeditat el 2001. Francesc Roma Casanoves, en una comunicació sobre «La simbologia del xiprer a Catalunya» presentada a les *VIII Jornades de Literatura Excursionista* (2000), l'ha utilitzat en relació a les pautes que regulaven la caritat en les masies. I, finalment, el pedagog Joan Soler

Mata, el 2005, en la presentació d'un monogràfic sobre l'escola rural per a la revista *Educació i història*, també l'ha emprat per a posar de manifest criteris educatius i d'aprenentatge de les primeres lletres. És una llàstima que sigui un text poc conegut i poc utilitzat perquè, a parer meu, permet moltes aproximacions i lectures.

Es tracta d'un text curt, que només té 1.420 paraules, i porta per títol **Plan general de govern econòmic i moral per la casa de Casellas que deu posarse en planta en lo present any 1832, y anarse perfeccionant ab lo temps**. L'original, no el tenim a l'abast, ni tan sols sabem si s'ha conservat. El que tenim és la transcripció que en va fer Fortià Solà. En el comentari que ell fa sobre el document indica que en va fer una transcripció literal i, per l'ortografia i les formes utilitzades, cal entendre que va respectar la redacció original de manera escrupolosa.

Probablement va ser confeccionat pel propietari del patrimoni Caselles, tal i com suposa Francesc Roma. De fet, però, no ho sabem. La transcripció feta per Fortià Solà no ho indica, ni dona cap pista interpretativa al respecte. El text està escrit generalment en un to impersonal i imperatiu, com correspon a un text amb voluntat normativa, i es refereix sistemàticament al cap de la casa com «lo amo». Només en algunes comptades ocasions s'hi escapa la primera persona. De fet, només hem comptat una vegada la fórmula «crech [que] seria...» i dues la fórmula «penso [que] seria lo millor...». Aquestes esquetes en les quals apareix la primera persona afermen la idea que l'autor del document havia de ser la màxima autoritat d'aquella unitat orgànica, el cap de la casa, *lo amo*.

Un document excepcional

Es tracta d'un text inusual dins el que podríem anomenar el *corpus textual dels masos catalans*, el conjunt documental que els masos van anar acumulant, sobretot entre els segles *xvi* i el *xix*, i que està relacionat, bàsicament, amb el patrimoni, la família i la gestió de tot plegat.

Formalment el text té l'aparença d'un reglament força modern i segueix una lògica ordinal i jeràrquica. S'estructura en cinc punts (equivalents al que en podríem dir capítols) i dins de cadascun hi ha entre tres i sis articles més o menys extensos. Cada punt va numerat i té un títol, mentre que la major part d'articles, excepte els tres últims, només van numerats. Els títols dels cinc punts ja ens donen una primera idea del contingut: (1) *Carrech y data*, (2) *Gasto de menjar y beurer*, (3) *Estar a casa*, (4) *Calsar y vestir*, i (5) *Educacio de la familia*.

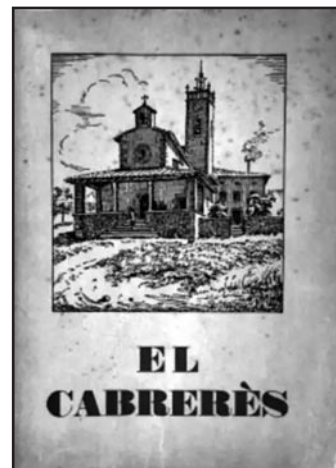
Tant des d'una perspectiva formal com pel que fa al seu contingut el document és diferent dels tipus d'escrits i textos que acostumem a trobar en els arxius patrimonials dels masos cata-

lans. Agafem-nos, primer, a la qüestió formal. Al llarg de l'època moderna, des del segle *xvi* en endavant, a mesura que el domini de l'escriptura deixa de ser exclusiu dels monestirs, de la noblesa i dels notaris, en els masos trobem cada vegada més artefactes de cultura escrita que van ser elaborats per membres de les famílies que els posseïen i hi residien: memoràndums de comptes, quaderns d'èpoques, llibres mestre o d'arxivació, dietaris, memòries, etc. Fa uns anys, Xavier Torres (2000) va sistematitzar el coneixement que tenim sobre els llibres de família de pagès. Es tracta d'un gènere una mica ambigu que barreja dades familiars i patrimonials amb notes comptables i meteorològiques, informacions cronístiques i històriques, anècdotes de caràcter variat, remeis per a malalties humanes i animals o anotacions de caràcter religiós o devocional, entre d'altres.

Els llibres de família es van generar per preservar la memòria familiar sobre un patrimoni agrari i sobre certs aspectes importants per a la seva gestió. No és rar trobar consells, recomanacions i fins i tot ordres imperatives en algun d'aquests llibres. Tanmateix, es tracta d'esquixos més o menys breus, barrejats amb moltes altres anotacions, que s'adrecen més als futurs descendents que no pas a la família coetània i, sobretot, redactats de forma poc reglamentària. No són, en cap sentit, equivalents a les normes estructurades que trobem en el cas de Caselles.

A un altre nivell, podríem comparar-ho amb obres impreses coetànies —o anteriors, però amb una difusió molt perllongada en el temps— que tracten sobre el bon govern de la casa rural. Aquests casos, però, tampoc tenen gaire relació amb aquest pla de govern de la casa de Caselles. Si ens remuntem a una de les obres clàssiques, el *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*, de fra Miquel Agustí (1617), tot i les expectatives que pot crear el fet que s'adreci a un genèric «pare de família», només hi trobem recomanacions adreçades al cultiu de la terra, a la cura del bestiar i a la transformació alimentària dels productes agraris. Altres obres que, si hem de jutjar pel títol, també podríem esperar que fessin alguna referència al regiment de les famílies rurals, com ara el tractat *Agricultura general y gobierno de la casa de campo*, del valencià Joseph Antonio Valcárcel (1798), segueixen el mateix patró i es refereixen exclusivament a qüestions agrícoles i ramaderes.

Tampoc no trobem cap paral·lelisme en la *Cartilla rural en aforismes catalans*, publicada per Narcís Fages de Romà el 1849 en la seva versió catalana. De fet, el títol complet de l'obra ja deixa clara l'orientació del text: *Cartilla rural en aforismes catalans, basada en las reglas donadas per los mes classichs agrónoms antichs y moderns, nacionals y estrangers, y en las observacions y prácticas dels millors cultivadors*. Més proper pel que fa a la temàtica és un opuscle quasi anònim (signat amb les inicials de

Coberta de la segona edició (augmentada) del llibre de Fortià Solà, editat el 1933 per Joan Sallent, de Sabadell.

■ notes en guaret

l'autor: D.N.G.M.), que va ser publicat a Girona el 1853 amb el títol *Cuatro palabras a los señores hacendados*. Tot i que l'hem de situar en la mateixa òrbita que Fages de Romà —molt evident quan fa apologia de les juntes d'agricultura, dels comissaris regis d'agricultura i de les granges-escola—, en aquest cas sí que ens trobem davant d'un llibret de consells sobre com *governar* una família. Està adreçat als propietaris rurals que vivien de renda i s'estaven urbanitzant —un fenomen, el de la urbanització de propietaris rendistes d'origen pagès, que és propi, sobretot, del segle XIX— i els fa recomanacions per tal d'evitar mals casaments de les filles, els adverteix sobre inconvenients de traslladar la seva residència a una vila, els aconsella amb qui han de relacionar-se i els impulsa a fomentar el desenvolupament de l'agricultura. L'opuscle acaba amb un quart capítol titulat «Plan de gobierno doméstico para los hacendados rurales», on compila un seguit de criteris orientats sobretot a l'educació dels fills, entre els quals hi ha la recomanació d'una biblioteca selecta i que els fills estudiïn, si és possible, en règim d'internat en col·legis dirigits per eclesiàstics.

Hi ha dues diferències importants amb el pla de govern de la casa de Caselles: el perfil social dels receptors i la voluntat normativa del text. El *Plan* de Caselles s'adreça a una família que viu a pagès, en un mas, i que encara són pagesos, encara estan molt propers a l'explotació agrària; mentre que les *Cuatro palabras* apunta a aquells rendistes que han abandonat recentment el mas o s'estan urbanitzant. L'altra diferència substancial és que les *Cuatro palabras* no és un reglament, sinó un feix de consells i comentaris més o menys concrets i aplicables. No té una voluntat normativa tan definida. Tot plegat fa que el *Plan general de gobierno econòmic y moral per la casa de Casellas* pugui ser considerat un document excepcional.

Vista general del mas Caselles amb els cingles de Cabrera al fons. Fotografia: Enric Saguer.

El context del document: el mas Caselles de Cantonigròs

El mas Caselles o les Caselles era un mas important de Cantonigròs, un veïnat de l'actual municipi de l'Esquirol (Santa Maria de Corcó). Es troba situat a 950 metres d'altitud, en el fons d'una petita vall al peu dels contraforts i cingles de la Serra de Cabrera, i al davant dels cingles d'Aiats. L'edifici està inclòs en l'*Inventari del*

Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, on és descrit com una masia de planta rectangular amb coberta a doble vessant i que consta de planta baixa i dos pisos. Està construït amb pedra sense picar, unida amb calç i amb els escaires i elements de ressalt molt ben treballats. Té també una porxada al primer pis, amb tres arcs rebaixats i columnes de pedra amb capitells que està datada del 1776. A més de l'edifici principal conté diversos cossos construïts més, dels quals només un està inclòs en l'*Inventari*: una cabana de 8 metres d'alçària situada davant l'era. Quirze Parés esmenta que poc abans d'escriure el seu llibre (1975) s'havien enderrocat diverses de les construccions auxiliars que tenia el casal.

Quirze Parés també hi vincula dues masoveries, una de les quals el 1975 estava enrunada i l'altra ja havia desaparegut. L'existència de dues masoveries i la descripció arquitectònica que n'hem fet ens revelen que es tractava d'un casal important. Parés el qualifica com a «gran hisenda de renom i nissaga», que és la qualificació més alta del rànquing en cinc nivells que utilitza per jerarquitzar els masos del Collsacabra. Ens trobem, per tant, davant d'una família d'origen pagès que, en el moment en què va ser escrit el *Plan general*, obtenia part del seu ingrés amb les rendes de les seves masoveries.

D'aquest mas, n'hi ha constància en el fogatge de 1553, i sabem que va ser reformat i ampliat el segle XVIII (hi ha una llinda de 1734, a més de l'esmentada inscripció de 1776 a la porxada). És probable, però, que fos anterior, perquè Fortià Solà va trobar en el seu arxiu un capbreu de 1195 que relaciona les cases sotmeses a dret de lloçol del castell de Cabrera; i Quirze Parés indica que alguns documents del segle XII es refereixen a un mas Caselles d'Amunt i sosté que això implica el reconeixement implícit d'un Caselles d'Avall.

El contingut

El *Plan general* consta de cinc capítols (que l'autor anomena punts) dedicats, respectivament, a la comptabilitat, al consum alimentari, a les sortides fora del mas, al vestit i calçat i a l'educació. No sembla que hi hagi cap jerarquia en l'ordenació dels capítols, tot i que sí que n'hi ha que mereixen més extensió i detall que altres. En particular, el consum alimentari i l'educació dels fills tenen una extensió notablement superior a la resta.

Hi ha indicis dins el mateix text per pensar que no es va concebre com un conjunt de normes perdurables i aplicables a qualsevol fase del cicle de vida familiar, sinó que responien a un estadi molt concret de la família Caselles, un estadi en què el cap de família ja deuria tenir una certa edat i, sobretot, tenia un fill hereu que podia començar a fer-se càrrec de la gestió patrimonial i familiar. En aquest sentit el *Plan*

general constituïa un feix d'orientacions que el pare-amo adreçava al fill hereu, alhora que li anava cedint facultats d'administració i de decisió. Això es veu força clar en el primer punt, el dedicat a la comptabilitat.

a. La comptabilitat. No deixa de ser curiós que el primer àmbit de regulació sigui el de la comptabilitat, que té una funció de simple control administratiu. Però, si es llegeix a partir de la interpretació que acabo de plantejar —com a document de cessió intergeneracional de facultats—, s'entén millor el sentit.

Amb independència de la posició ordinal del capítol, és rellevant que el *Plan general* incorpori normes explícites sobre la comptabilitat. Abans del segle XIX, la pràctica comptable entre els propietaris de masos era més aviat escassa. En la documentació patrimonial del segle XVIII trobem abundància de llibres d'apòques i de llevadors de rendes; amb menor freqüència trobem llibres de collites, on s'anotaven les rendes en espècie que percebien dels masos cedits a règim de parceria, però és molt rar trobar res semblant a la comptabilitat de caixa, que és el que s'estableix en el *Plan* del mas Caselles. A partir d'inicis del segle XIX, els quaderns, llibretes i llibres de comptes ja són més freqüents. En aquest sentit, les normes del mas Caselles —recordem que eren de 1832— estaven en consonància amb els canvis que s'estaven produint en la forma de gestionar els patrimonis agraris per part de pagesos propietaris.

El *Plan general* estableix un model de comptabilitat domèstica que comprèn només el flux monetari, no els fluxos físics. En els articles 1 i 2 s'estableix que s'han d'anotar totes les entrades i sortides de diner, i només les entrades i sortides de diner. Això implica que la comptabilitat sols tenia capacitat per recollir i reflectir una part relativament reduïda de l'activitat econòmica del mas i de la unitat familiar, atès que una proporció molt considerable de la producció agropecuària habitualment era autoconsumida i no arribava mai a convertir-se en moneda circulant: s'esmerçava en l'alimentació dels habitants del mas, en el manteniment del bestiar de tir, en la reposició de la llavor, etc. Fins i tot alguns serveis podien aconduir-se o pagar-se en espècie. La reducció de la comptabilitat a la circulació monetària estricta implicava la invisibilització d'aquests fluxos.

El fet que la comptabilitat s'organitzés en dues llibretes diferents, una per a les entrades (càrrec) i una altra per a les sortides (data) era habitual en aquest tipus de registres comptables del segle XIX. Les comptabilitats agràries no estaven afectades pel codi de comerç que s'havia publicat poc abans (1829) i que establí no només l'obligació de portar una comptabilitat ordenada en totes les empreses i negocis comercials, sinó també que aquesta seguís les pautes de la doble comptabilitat, amb un llibre

diari, un llibre major i un llibre d'inventaris. Aquesta normativa mercantil no afectava els patrimonis agraris. Per això el model més freqüent és la comptabilitat de càrrec i data, que era també el propi de les grans cases nobiliàries i que servia bàsicament per tenir un control del flux monetari de l'administració.

Més enllà d'aquestes qüestions generals, el *Plan* de la casa de Caselles no precisa gaire més les característiques del sistema comptable, però en canvi estableix una assignació clara de rols pel que fa al seu manteniment i la seva supervisió. La responsabilitat de realitzar les anotacions comptables, de portar-ho al dia, s'assigna a l'hereu, o sigui al fill de l'amo. Això ens està indicant que, en el moment de redactar el *Plan*, el fill hereu probablement ja tenia prou edat per fer-se càrrec no només d'algunes tasques de gestió del patrimoni, sinó del control dels recursos monetaris familiars.

També és rellevant que s'estableixi un règim d'auditoria mensual segons el qual amo i hereu havien de revisar conjuntament les dues llibretes amb el doble objectiu de reduir les despeses i incrementar els ingressos. No és irrellevant el fet que en aquesta revisió hi pogués participar també l'esposa del propietari, que en el document apareix identificada com «la mestressa». El document diu exactament que els comptes s'examinaran «en presència de la Mestressa». Certament, se li assigna un paper secundari, de *presència*, però tenint en compte les normes socials que regulaven la posició femenina en aquell moment, no sembla menyspreable que se l'incloués en la discussió mensual sobre la marxa de l'economia domèstica.

b. El consum alimentari. El segon capítol està dedicat al «gasto de menjar y beuren» i dona instruccions sobre la frugalitat i austeritat que havia de governar el règim alimentari. Bàsicament el reglament parla del consum de pa, de vi, de llegums i verdures, de fruita i de xocolata. D'entrada, ens posa en relleu que els àpats s'organitzaven en dues taules separades, la dels amos i la del servei. En aquesta darrera hi tenien espai no només les criades, els mossos i els jornalers, sinó també els artesans que anaven a treballar al mas: fusters, serrallers, mestres de cases, etc. S'establí, per tant, una clara organització jeràrquica.

L'alimentació de les dues taules era sensiblement diferent, sempre en un marc general d'austeritat. El proveïment de la taula del servei es diu que havia de ser «justet, però ben compost i arreglat a l'estil del país». L'alimentació dels amos també havia de ser «estreta», i es basava en escudella i bona olla per dinar, i per sopar sopa, enciam i verdura o llegum. No hi ha cap referència a la carn, el consum de la qual deuria estar inclòs en l'escudella; i es prohibia el consum a taula d'oli i de fruita (equiparada a una laminadura).

■ notes en guaret

Hi havia limitacions sobre el consum de pa, el principal component de la dieta en aquell moment. El pa blanc no podia ser menjat fora dels àpats; i, pel que fa al pa moreno —que deuria ser el que es menjava a la taula del servei—, s'establia que es reduís la proporció de farina carregant-lo de faves o llegums, encara que calgués comprar-ho a fora.

El consum alcohòlic també es limitava. Tenint en compte la zona on s'ubicava el mas, no és probable que tinguessin vi de producció pròpia; però queda ben clar que hi havia un celler amb diverses botes. A la taula dels amos només es podia servir un porró i mig de vi per dinar —una altra mostra que el *Plan* estava fet pensant en un moment concret del cicle de vida familiar—. Entenem que es tractava de vi ordinari o de taula, perquè el *Plan* prohibia el consum d'aiguardent i de bons vins, que es reservaven per enriancar i revendre. En tot cas, era la mateixa qualitat de vi per a les dues taules.

A la taula del servei, el *Plan* no era tan concret, perquè, tant en relació amb el vi com en relació amb el conjunt d'aliments, reclamava la necessitat d'arribar a un acord amb altres masos de la rodalia per concretar en quines èpoques i per a quines feines s'havia de donar vi, i com s'ajustava globalment el cost de «fer la vida» amb el salari. Aquesta és una qüestió interessant que té a veure amb el funcionament del mercat de treball al món rural, on fer la vida era un component tan o més important que el salari monetari i la qualitat dels àpats podia ser un element clau de negociació laboral i en les estratègies de retenció dels treballadors.

El *Plan* també fa referència a la xocolata, un producte de procedència colonial que en el segle XVIII s'havia estès de forma generalitzada entre totes les classes socials del món rural i que es prenia desfeta, en una xicra. Val la pena remarcar aquesta referència, perquè el *Plan* prohibia el consum de xocolata per a tots, família i servei, excepte a la mestressa. És un altre indicatiu que la posició de l'esposa de l'amo en aquella unitat familiar tenia algunes prerrogatives.

Finalment, el segon capítol també es referia a l'acollida que havia de prestar-se als forasters. L'hospitalitat dels masos és un tema mític en l'imaginari rural: segons la tradició popular es plasmava en la quantitat de xiprers que hi havia plantats davant la casa. El *Plan* del mas Caselles precisava en què havia de consistir aquesta hospitalitat, distingint entre forasters (genèrics) i forasters pobres. Als primers se'ls havia de fer «gasto», en consonància amb la categoria del mas, que es recordava que no era una «casa bona»; als segons no se'ls podia donar res en concepte de caritat, però se'ls havia d'acollir i donar-los dos plats d'escudella per sopar.

c. Socialització. En el tercer punt, titulat «estar-se a casa», l'autor del *Plan* estableix algunes pautes referides a pràctiques de relacions socials fora de la família. En essència, consisteix a limitar les sortides fora del mas dels diversos membres de la família i contenir la despesa que es faci en aquestes ocasions.

És especialment significatiu que es dediqui un article a la cacera, una activitat que constituïa un signe de classe molt important per a la pagesia rendista, com es posa de manifest en la literatura ruralista. Se'n desprenen dos aspectes destacables: en primer lloc, el reconeixement que és una «diversió» pròpia de pagesos i aquí el terme *pagès* s'ha d'interpretar no tant en el sentit d'agricultor, sinó en el de propietari de mas. Confirma, per tant, aquesta consideració de signe de classe. L'altre aspecte destacable és la preocupació per la despesa que comporta aquesta activitat i l'advertència que ha conduït a la ruïna de moltes cases. L'article, a diferència dels altres dos d'aquest punt, no concreta a qui va adreçat, però és possible que es dirigís al fill hereu.

d. Vestuari. El punt dedicat al vestuari és, segurament, el més predictible i no ens hi aturarem. El rebuig a vestir-se a la moda és present des de la primera línia i la pretensió és contenir la despesa en aquest àmbit. Per tant, cal vestir amb austeritat però sense desmarcar-se d'allò que s'entén que corresponia a la seva classe social.

e. Educació. El darrer capítol està dedicat a l'educació de la família i està organitzat en tres articles. Distingeix entre el fill hereu, els fadrísters mascles («segons fills») i les filles («noyas»), i dedica un article a cadascuna de les tres categories. En un apartat sobre educació és significatiu que, a diferència de la resta de fills, no es parli pròpiament de la instrucció de l'hereu. Només s'indica quins són els seus deures morals, quin comportament s'espera que tingui i, com a molt, s'afirma que «ha de saber fer a perfecció totes les feines de pagès». Per contrast, es preveu que els fadrísters siguin instruïts fora del mas en primeres lletres i llatinitat, amb la possibilitat que puguin continuar els estudis si volen. Podríem interpretar-ho com una omisió atribuïble a l'obvietat i pensar que, si els fadrísters estudiaven, també ho havia de fer l'hereu; però segurament ens equivocariem. Més enllà de la instrucció bàsica, estudiar era una cosa de fadrísters, que eren els que s'havien de guanyar la vida fora del mas familiar. Fins el segle XX, el nivell d'instrucció dels hereus fou sistemàticament inferior al dels seus germans fadrísters.

Un altre detall que cal notar és que, quan s'esmenten els estudis dels fadrísters, no es fa referència a estudis religiosos. L'Església havia estat un espai habitual de col·locació dels fills segons de la pagesia de mas fins a inicis del segle XIX. És rellevant que aquí no se'n faci

cap esment. Segurament ho podem interpretar en el sentit que, al mas Caselles, ja s'havia produït el canvi cap al món de les professions liberals com a destí per als fadrísters.

Respecte a l'educació de les filles, tot i partir de la premissa que la seva instrucció no requeria que sortissin de casa, reconeixia que «atés lo tems que vivim» era important que sabessin llegir, escriure i comptar i que, per això, «deu fer-se un pensamen[t] per enseñarlos a[l]l[x]ò a casa mateix». El *Plan* ens il·lustra el decalcatge que ja coneixem sobre el tipus d'ensenyament que rebien els homes i les dones; però segurament també ens revela la importància social que, en el primer terç del segle XIX, havia començat a adquirir l'alfabetització femenina, almenys en l'estrat social dels pagesos de mas.

Epileg

No es pot acabar aquest comentari sobre el document sense remarcar una absència: la religió. Les pràctiques religioses, habitualment molt importants per als pagesos de mas, són molt poc presents en aquest aplec normatiu. Només en tractar sobre l'educació dels fills aflorren algunes pràctiques. A l'hereu, per exemple, se li exigeix matinar a punta de sol per pregar.

Res no es diu, però, del costum de passar el rosari, de beneir la taula o d'altres obligacions religioses. Potser perquè hi havia coses que no calia escriure perquè ningú les posava en qüestió? Interpretar aquesta absència, requeriria conèixer més a fons la família Caselles, la seva xarxa de parentiu i relacions, la seva vinculació amb la parròquia de Cantonigròs, etc. Aquesta és una tasca que queda per fer.

Encara una darrera consideració. L'antropòleg Ignasi Terrades, que va escriure dos llibres importants sobre el món històric de les masies, dedicats al Cavaller de Vidrà (Osona) i al mas Santamaria de Serrateix (Berguedà), constata que el món de les masies no tenia pròpiament un manifest ideològic i que calia interpretar les idees a partir de fets i actituds. Aquí rau el principal interès del *Plan* del mas Caselles. Sense ser, estrictament, un manifest, ens permet acostar-nos a aquest univers ideològic pagès tan escàpol, a un món de valors expressats en una relació de normes per a ús domèstic. És per això que es tracta d'un document excepcional.

Enric Saguer ■

Imatge recent del mas Caselles. Font: <https://patrimonicultural.diba.cat/element/caselles-1>

llibres ■

La tarda de l'11 de maig de 2023 la seu del Centre Excursionista de Banyoles va acollir la primera presentació d'un llibre molt vinculat a una de les entitats que històricament més implicada ha estat i està amb el paratge de Sant Aniol d'Aguja i la seva recuperació. Una sala plena testimoniava l'interès per l'indret i l'afecte pel seu autor. A aquest acte, han seguit múltiples presentacions arreu del país, que palesen la bona feina realitzada al llarg de quatre anys, tot i ser un espai ja fressat per l'autor amb anterioritat.

El rodal de Sant Aniol protagonitza un llibre extraordinàriament ben editat, de gran format i enquadernat amb tapa dura i cosit amb fil, com costa de trobar en una publicació avui. Aquest embolcall fa justícia al seu contingut: acurat, minuciós, detallista i molt ben documentat. És marca d'autor. Ernest Costa és sinònim de garantia de procediments i resultats, tal i com en algun altre moment ja hem tingut ocasió de ressenyar al *Mestall*.

L'anomenada Alta Garrotxa, un terme que a l'autor no li agrada gaire, tal com raona a la introducció, és un vast territori que en els darrers setanta anys ha vist perdre la pràctica totalitat dels seus habitants; i, el que és el mateix, l'ex-

tinció d'unes formes de vida mil·lenàries que n'havien modelat el paisatge. D'ençà del segle XVII una frontera imposada, una ratlla més simbòlica que real per als estadants de la zona, n'havia condicionat l'existència, però sense desbarbar en excés. Ha estat recentment quan la traça governamental ha reeixit. «Ara la gent dels dos costats difícilment es poden trobar: al nord la davallada demogràfica i l'envelliment de la població és implacable i al sud no hi queda gairebé ningú. S'hi disposa un erm humà, aquell espai que com fan veure Pierre Vilar i Joan Tort crea veritablement les fronteres». Significativament el prologuista ens diu que el «llibre cavalca sobre l'actual ratlla fronterera, cama ací cama allà» i que «recull els darrers sospirs de la memòria oral de la pagesia de l'Alta Garrotxa».

El despoblament d'aquest terreny n'ha determinat el seu present i ben segur marcarà el seu futur. Enmig d'aquest desolador panorama per a la vida dels homes, la natura pren posicions i avança prenent territoris que havien estat antropitzats. Existeixen, tanmateix, alguns oasis, un dels quals és el que dona raó de ser a aquesta publicació. Es tracta de Sant Aniol d'Aguja, l'antiga rectoria del qual és objecte de rehabilitació des de fa uns quants anys de la mà

**COSTA SAVOIA,
Ernest**

***Sant Aniol
d'Aguja. Valls,
cims i gent del
Pirineu d'entre el
Vallespir i la
Garrotxa***

Amics de Sant Aniol d'Aguja,
2023, 412 pàg.